

प्रस्तुतीको खाका

- कार्य विभाजन नियमावलीमा जनसंख्या व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य
- जनसंख्या व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित मार्गदर्शक दस्तावेजहरू
- नेपालको जनसाङ्ख्यिक अवस्था
- जनसङ्ख्या व्यवस्थापनमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको भूमिका
- गत आ.व. २०७८/७९ र चालु आ.व.मा सञ्चालित क्रियाकलापहरू
- आगामी कार्यदिशा

कार्य विभाजन नियमावली, २०७४ मा जनसंख्या व्यवस्थापन

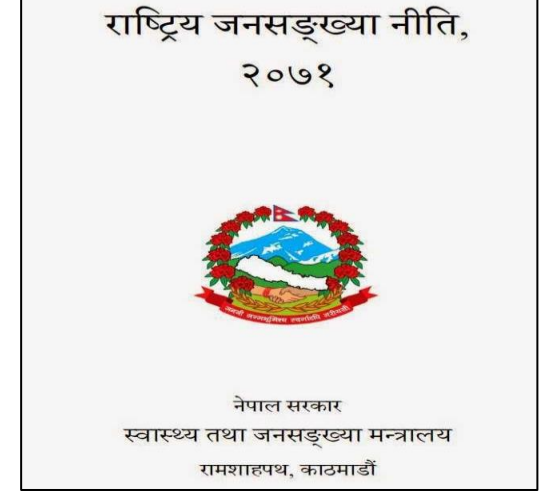
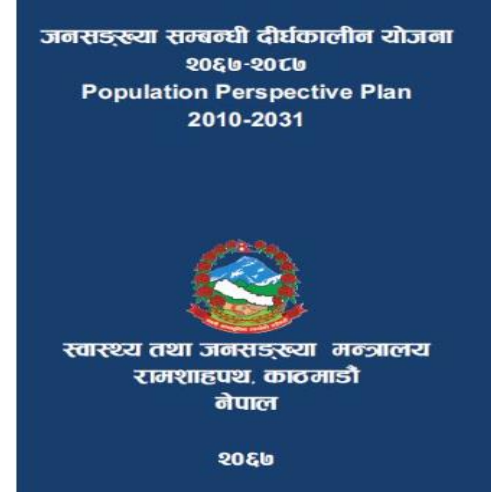
नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०७४ को व्यवस्था वमोजिम स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयका ३५ वटा कार्य मध्ये जनसंख्या व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित मुख्य कार्यहरू:

- १) जनसंख्या, बसाइसराइ सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, कानून र मापदण्ड बनाउने
- २) राष्ट्रिय स्तरमा जनसंख्या सम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान एवं प्रक्षेपण सूचना प्रणाली
- ३) बसाइसराइ सर्वेक्षण तथा स्थिति विश्लेषण
- ४) स्वास्थ्य तथा जनसंख्या क्षेत्रको मानव श्रोत विकास र व्यवस्थापन

जनसंख्या ब्यवस्थापनसँग सम्बन्धित मार्गदर्शक दस्तावेजहरू

- दीर्घकालिन जनसंख्या योजना,
२०६७-२०८७
- राष्ट्रिय जनसंख्या नीति, २०७१
- १५औं आवधिक योजना,
२०७६/७७-२०८०/८१

१५औं योजनाले तय गरेका जनसंख्या तथा बसाई सराई सम्बन्धी सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति तथा अपेक्षित उपलब्धी

पन्ध्रौं योजना
परिच्छेद ६ : सामाजिक क्षेत्र **८३**

६.१. जनसङ्ख्या तथा बसाई-सराई

सोच
उत्पादनशील जनसाङ्ख्यिक स्रोत ।

लक्ष्य
जनसङ्ख्या तथा बसाई-सराईको उचित व्यवस्थापन गर्ने ।

उद्देश्य

- १) सबै नागरिकलाई स्वस्थ, सबल र सक्रिय बनाई औसत आयुमा वृद्धि गर्नु ।
- २) बसाई-सराई तथा शहरीकरणको व्यवस्थापन र जनसाङ्ख्यिक लाभको सदुपयोग गर्नु ।

रणनीति

- १) सुरक्षित यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य, सुरक्षित मातृत्व लगायतका सेवालाई अधिकारमुखी कार्यक्रमको रूपमा विकास गर्ने ।
- २) ज्ञान र सीपमा आधारित रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्ने ।
- ३) लैङ्गिक समानता र समावेशीकरणलाई जनसङ्ख्या र विकासमा मूलप्रवाहीकरण गर्ने ।
- ४) एकीकृत बस्ती विकासको माध्यमबाट आन्तरिक बसाई-सराई र शहरीकरणलाई व्यवस्थित गर्ने ।
- ५) जनसङ्ख्या तथा बसाई-सराई सम्बन्धी तथ्याङ्क व्यवस्थापनलाई गुणस्तरीय तथा प्रविधिमैत्री बनाउने ।

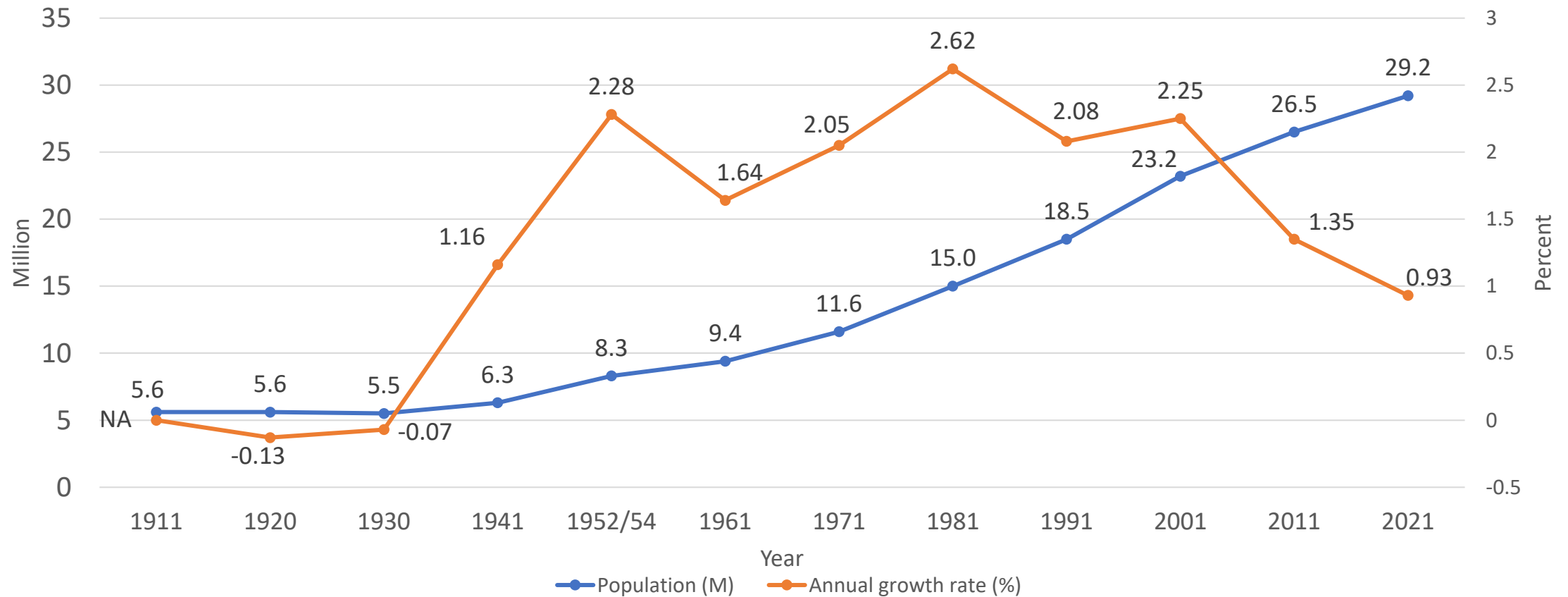
अपेक्षित उपलब्धि

<p>पाँच वर्ष मुनिका बालबालिकाको जन्मदरता (प्रतिशत)</p> <p>६३ १००</p> <p>२०७५/७६ आधार वर्ष २०८०/८१ लक्ष्य</p>	<p>किशोरी अवस्थाको प्रजनन दर (१८ वर्षमुनि) (प्रतिशत)</p> <p>१३ ६</p> <p>२०७५/७६ आधार वर्ष २०८०/८१ लक्ष्य</p>	<p>काम गर्ने उमेर समूहका प्राविधिक र व्यावसायिक क्षेत्रमा तालिम प्राप्त जनसङ्ख्या (प्रतिशत)</p> <p>३१ ५०</p> <p>२०७५/७६ आधार वर्ष २०८०/८१ लक्ष्य</p>
--	--	--

Population Status

- High growth of population at 2 percent per annum or more until 2001
- Decline of population growth below 2 percent during the 2001-2011 decade and further decline to <1% during the 2011-2021 period.

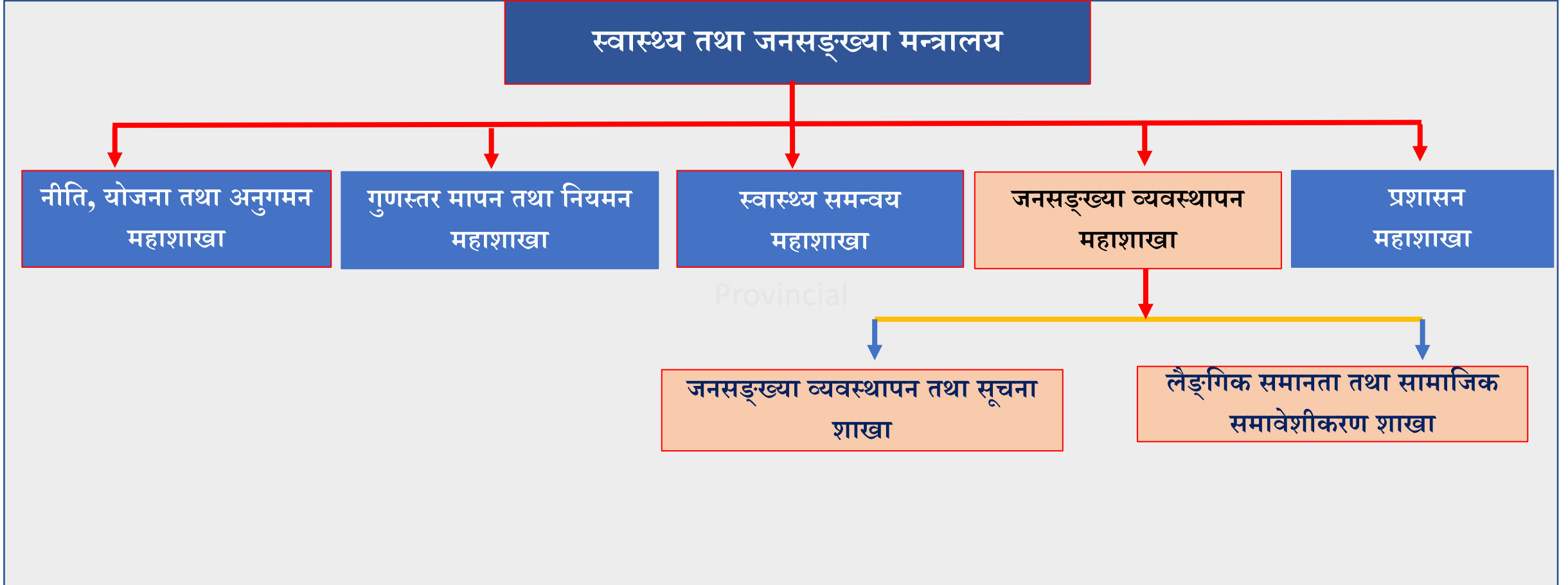
Growth of total population and average annual growth rate, Nepal: 1911–2021

उमेर अनुसारको नेपालको जनसंख्याको वनोट र जनसाङ्ख्यिक लाभांश

- १) हाल सबैभन्दा बढी प्रतिशत रहेको १५-४९ वर्ष उमेर समूहको (आर्थिक हिसावले सक्रिय) जनसङ्ख्या केही वर्षपछि क्रमशः घट्दै जाने अवस्था रहेको ।
- २) हाल सबैभन्दा कम अनुपातमा रहेको ६० वर्ष माथिका उमेर समूहको (आश्रित जनसङ्ख्या) क्रमशः बढ्दै जाने अवस्था रहेको ।
- ३) नेपालको जनसङ्ख्याको उमेर अनुसारको विद्यमान वनोटबाट अबको करिब २ देखि ३ दशकसम्म मात्र जनसाङ्ख्यिक लाभांशको उपयोग गर्न सक्ने अवस्था रहने ।

संघीय स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको सगठनात्मक ढाँचा

आ.व. २०७८/७९ मा सम्पादित मुख्य कार्यहरू

- राष्ट्रिय जनगणना २०७८ मा आधारित मातृ मृत्यु अध्ययन
  - ईतिहासमा पहिलो प्रयास
  - राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयसँग औपचारिक सम्झौता सम्पन्न
  - प्रत्येक स्थानीय तहमा कम्तिमा एक जना पर्ने गरी करिब ८५० स्वास्थ्यकर्मीलाई तालिम दिई परिचालन गरिएको
  - तथ्याङ्क संकलनको कार्य सम्पन्न भई तथ्याङ्क प्रशोधन तथा प्रतिवेदन तयार गर्ने क्रममा रहेको
  - राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयसँगको समन्वयमा माघ २०७९ भित्र प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्ने योजना रहेको ।
- व्यक्तिगत घटना दर्ता प्रणाली सुदृढीकरण
  - स्वास्थ्य संस्थामा जन्मिने शिशुहरूको जन्म दर्ता व्यवस्थापनका लागि Birth Registration Management System (BRMS) सञ्चालनको कार्यविधि निर्माण ।
  - अस्पतालमा हुने मृत्युको Medical Certification of Cause of Death जारी गरी मृत्यु दर्ता व्यवस्थापनका लागि Death Registration Management System (DRMS) सञ्चालनको निर्देशिका तयार ।

- नेपालमा बाँझोपनको अवस्था र यसको व्यवस्थापन सम्बन्धी सर्वेक्षण (Nepal Infertility Survey)
  - नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद मार्फत सर्वेक्षण सम्पादन गर्ने गरी तथ्याङ्क संकलन प्रश्नावली र सफ्टवेयर तयार गरी फिल्ड Mobilization को तयारी भइरहेको,
- नेपाल भारत सीमानाकाहरूमा मोबिलिटी म्यापिङ सम्बन्धी इन्डिकेटिभ अध्ययन
  - रोजगारीका लागि स्थल मार्ग प्रयोग गरी छिमेकी मुलुक भारत जाने व्यक्तिहरूको म्यापिङ् सम्बन्धी प्रारम्भिक प्रतिवेदन तयार
  - मोबिलिटी म्यापिङ्को इन्डिकेटिभ अध्ययनका लागि प्रक्रिया अगाडी बढेको
- विदेश जानु पूर्व गरिने स्वास्थ्य परीक्षणलाई व्यवस्थित बनाउन आप्रवासन स्वास्थ्य सूचना व्यवस्थापन प्रणाली कार्यान्वयनका लागि कार्य सञ्चालन तथा व्यवस्थापन निर्देशिका तयार

चालु आ.व. २०७९/८० मा कार्यान्वयनका क्रममा रहेका मुख्य क्रियाकलापहरू

- जनसङ्ख्या व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको विकास
- अद्यावधिक जनसाङ्ख्यिक विवरण अनुसार संघीय संरचना अनुरूप जनसङ्ख्या नीति, २०७१ को परिमार्जन
- अस्पताल र बर्थिङ सेन्टरहरूमा जन्मसम्बन्धी (BRMS) र मृत्यूसम्बन्धी (DRMS) प्रणाली कार्यान्वयन
- आप्रवासन स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको कार्यान्वयन
- छिमेकी मुलुकका सीमानाकाहरूबाट स्थल मार्ग प्रयोग गरी भित्रिने तथा बाहिरिने व्यक्तिहरूको म्यापिङ् सम्बन्धी इन्डिकेटिभ अध्ययन

संविधानको अनुसूचिमा ब्यवस्था भए बमोजिम

जनसंख्या ब्यवस्थापनमा संघको भूमिका

- जनसंख्या तथा बसाइसराइ र परिवार नियोजन सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, कानून, मापदण्ड, योजना र नियमन
- राष्ट्रियस्तरमा जनसंख्या सम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान एवं प्रक्षेपण
- बसाइसराइ सर्वेक्षण तथा स्थिति विश्लेषण
- राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूसँग सम्पर्क र समन्वय
- जनसङ्ख्यासम्बन्धी मानव संसाधन व्यवस्थापन
- राष्ट्रियस्तरमा जनसङ्ख्या सूचना प्रणाली स्थापना तथा सञ्चालन

संविधानको अनुसूचिमा ब्यवस्था भए बमोजिम

जनसंख्या ब्यवस्थापनमा प्रदेशको भूमिका

- जनसंख्या परिवार नियोजन सम्बन्धी प्रादेशिक नीति, कानून, योजना, कार्यान्वयन र नियमन
- प्रादेशिक स्तरमा जनसंख्या सम्बन्धी अध्ययन तथा अनुसन्धान र जनसांख्यिक बिक्षेपण
- प्रादेशिकस्तरमा बसाइसराइ व्यवस्थापन
- प्रादेशिकस्तरमा जनसङ्ख्या चाप सूचाङ्क तथा प्रोफाइल
- प्रादेशिकस्तरमा जनसङ्ख्या सम्बन्धी क्षमता अभिवृद्धि
- जनसङ्ख्या सम्बन्धी राष्ट्रिय एवं प्रादेशिक संस्थाहरूसँगको सम्पर्क र समन्वय
- प्रादेशिक स्तरमा जनसङ्ख्या सूचना प्रणाली स्थापना तथा सञ्चालन

जनसंख्या व्यवस्थापनमा स्थानीय तहको भूमिका

- व्यक्तिगत घटना दर्ता प्रणालीको कार्यान्वयन
- संरचनात्मक व्यवस्था
- स्थानीय तथ्याङ्क र अभिलेख व्यवस्थापन
- ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति र अशक्तहरूको व्यवस्थापन

आगामी कार्यदिशा

- जनसंख्या व्यवस्थापनमा स्थानीय तहको अधिकारको विस्तृतिकरण
- तीनै तहमा यथोचित संरचनागत व्यवस्था
- सरोकारवाला निकायहरूसँगको निकट समन्वय र सहकार्य
- जनसङ्ख्या र विकासलाई एकीकरण
- जनसङ्ख्या विकासको भाजकतत्व रहेको सबैलाई बोध गराउने,
- जनसंख्या व्यवस्थापनमा सबै तहका व्यक्तिलाई संलग्न र साझेदार बनाउने
- बसाइँसराइलाई व्यवस्थित गर्न (स्मार्ट सिटी)/व्यवस्थित सहरी बस्तीविकास गर्ने

आगामी कार्यदिशा

- समग्र नेपाल, प्रादेशिक र स्थानीय तहसम्मको जनसंख्या व्यवस्थापनका लागि नयाँ संरचनाहरूको निर्माण गर्ने
- विदेशबाट फर्कने युवाशक्तिलाई स्वदेशमा उनीहरूको सीप र क्षमताका आधारमा व्यवस्थापन गर्नका निमित्त व्यवहारिक नीति एवं रणनीति लागु गर्ने
- जनसाङ्ख्यिक लाभांश प्राप्त गरिरहेको सन्दर्भमा युवा केन्द्रीत रही शिक्षा, स्वास्थ्य, सिप विकास तथा नवप्रवर्तन उद्यमशीलतामा लगानी बृद्धि गर्ने,
- जेष्ठ नागरिकको अनुभव र क्षमतालाई आन्तरिकीकरण गर्ने,

धन्यवाद !

जनसङ्ख्या व्यवस्थापनका लागि सबैले सहकार्य गरौं